

АКТИВІЗАЦІЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ УЧНІВ ШЛЯХОМ ВИКОРИСТАННЯ ТВОРЧИХ ВПРАВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Увага до проблем розумової відсталості (олігофренії) викликана тим, що кількість людей з цим видом аномалій не зменшується. Розумова відсталість широко розповсюджена в усьому світі (1–3% населення). Приблизно 75% осіб, віднесених до розумово відсталих, мають легку відсталість ($IQ > 50$). Інші, тобто ті, у кого $IQ < 50$, складають приблизно 4 на 1000 населення 10 – 14 років. В останні роки відзначається деяке збільшення кількості розумово відсталих. Це пояснюється погіршенням екології, поширенням інфекційних захворювань, зростанням загальної тривалості життя, а також зменшенням смертей дітей з вадами розвитку і дефектами нервової системи завдяки успіхам медицини. Має значення і точніший, ніж колись, облік олігофренів у багатьох країнах [4].

Синьов В. М., Матвеева М. П., Хохліна О. П. визначають розумову відсталість як виразне, незворотне системне порушення пізнавальної діяльності, яке виникає внаслідок дифузного органічного пошкодження кори головного мозку [3, с. 65].

У вікіпедії наведено визначення: «Олігофрénія – це стан загального недорозвинення психіки в результаті спадкової обумовленості або внутрішньоутробного ураження головного мозку. Олігофрénія (недоумкуватість) – уроджене або виражене в ранньому віці (у перші 3 роки життя) слабоумство, виражається в недорозвиненні всієї психіки, але переважно інтелекту» [4].

Залежно від ступеня порушення виділяються: дебільність; імбецильність; ідіотія.

Ідіотія – найважче слабоумство (глибока розумова відсталість) з майже повною відсутністю мови і мислення, потребою в постійному догляді; $IQ < 20$.

Імбецильність – середній ступінь слабоумства. Мова й інші психічні функції розвинуті більше, ніж при ідіотії, однак особи з імбецильністю не здатні до навчання, непрацездатні, їм доступні лише елементарні акти самообслуговування. IQ = 20–50. Імбецильність поділяється на різко виражену розумову відсталість (IQ = 20–34) і розумову відсталість середньої тяжкості (IQ = 35–49).

Дебільність – легкий ступінь слабоумства. Дебіли здатні до навчання, опановують нескладні трудові процеси, можливе їхнє соціальне пристосування у відомих межах (IQ = 50–70). Легку дебільність важко відрізнити від психіки на нижній межі норми. На відміну від імбецилів, дебіли нерідко виявляють досить високий розвиток мови; їхнє поведіння більш адекватне і самостійне, що деякою мірою маскує слабкість мислення. Цьому сприяють гарна механічна пам'ять, наслідування. Однак, спостереження і спеціальні дослідження виявляють у дебілів слабкість абстрактного мислення, перевагу конкретних асоціацій. Перехід від простих до складніших відвернених узагальнень для них ускладнений. На відміну від імбецильності, при дебільності можливе навчання в школі, але при цьому виявляються відсутність ініціативи в самостійності в навчанні, повільність та інертність. Дефектологи, з огляду на широкий діапазон відставання і темпу психічного розвитку, розрізняють виражену, середню і легку (майже невідокремлювана від нижньої межі нормального інтелекту) дебільність [4].

У статті йдеться саме про легкий ступінь розумової неповноцінності, що характеризується значною інертністю нервових процесів, затримкою розумового розвитку, заниженим рівнем інтелекту, слабкістю аналізу і синтезу, нездатністю до абстрагування і оперування понятійним апаратом [2].

Хоча розумова відсталість розглядається як явище необоротне, це не означає, що воно не піддається корекції. Науковці відзначають позитивну динаміку в розвитку розумово відсталих дітей при правильно організованому педагогічному впливі в умовах спеціальних закладів.

Одне з найважливіших завдань корекційної освіти – це підготовка

дитини з особливими потребами до повноцінного життя в сучасних соціально-економічних умовах. Роль початкової школи в розв'язанні цієї проблеми вирішальна. Саме тут закладається основа знань, умінь і практичних навичок, необхідних для подальшого сприйняття навчального матеріалу, формуються моральні риси і якості, уміння школярів самостійно оволодівати знаннями, пробуджується інтерес до навчання, до творчої діяльності. Високі вимоги суспільства до якості навчання обумовлюють необхідність максимального залучення кожного учня до активної діяльності, переведення його з позиції спостерігача та відтворювача в позицію творчого виконавця діяльності. Тільки тоді, коли вчитель максимально активізує роботу, як усього класу, так і кожного учня зокрема, він зможе виховати в них відповідальність, самостійність і досягне бажаних результатів.

Актуальність проблеми активізації пізнавальної діяльності особливо гострою стоїть у розумово відсталих учнів. Адже головною метою психолого педагогічного супроводу розумово відсталих учнів є оптимізація їхньої розумової діяльності за рахунок стимуляції психічних процесів і формування позитивної мотивації на пізнавальну діяльність. Для успішного засвоєння програмового матеріалу потрібен фундамент, який складається з належного рівня розвитку психічних процесів школярів. Відтак, виникає потреба в застосуванні на уроках різноманітних прийомів, спрямованих на активізацію пізнавальної діяльності учнів. Треба намагатися досягти того, щоб учні збагачувалися знаннями не лише через ознайомлення та сприйняття запропонованої нової інформації, а й вели самостійну пошукову роботу, училися аргументовано відстоювати власні погляди й переконання. Але найвищого рівня активності учнів можна досягти, коли їхня розумова діяльність зосереджується на самостійному набутті нових знань та вмінь, а не на засвоєнні та відтворенні готового матеріалу.

Творчу діяльність розумово відсталих дітей вивчали: Л. Виготський, О. Лурія, М. Певзнер, В. Лубовський, В. Петрова, Н. Стадненко, М. Нудельман, Ж. Шиф, В. Єрмаков, С. Сиволапов, А. Співаковська.

Р. Овчарова та ін. Серед зарубіжних психологів, які працювали над цією темою були: Ж. Ефель, Б. Гізелін, З. Фрейд, К. Юнг, Е. Генчінсон, Г. Гельмгольц, П. Вайнцваг, А. Гуральський, Е. Фромм, Дж. Сміт, Дж. Гауен, М. Волах, Н. Коган та ін.

Так, французький дослідник Ж. Ефель тлумачить творчість як здатність утворювати нові комбінації для вирішення складних проблем [2]. За Л.С.Виготським, творчість є глибокою необхідністю нашої психіки в сенсі сублімування деяких нижчих видів енергії [1].

У процесі тривалого розвитку теорії і практики навчання української мови систему вправ і завдань, спрямованих на засвоєння теоретичного матеріалу, формування мовних та мовленнєвих умінь і навичок учнів та перевірку якості засвоєного, розробляли провідні українські вчені О. Білецький, О. Біляєв, М. Вашуленко, В. Мельничайко, В. Онищук, М. Пентиліук, Л. Рожило, О. Савченко та ін.

Більшість науковців розглядає творчу діяльність учнів як вирішальний фактор у розвитку мотивації навчання.

Мета цієї статті – висвітлити можливості використання творчих вправ для активізації пізнавальної діяльності в учнів з легким ступенем розумової відсталості.

Найголовнішим завданням педагога на кожному уроці є активізація пізнавальної діяльності. Тому щоразу, обдумуючи урок, учитель має спочатку розв'язати принципове завдання, як найдоцільніше організувати передачу нового матеріалу. Необхідно перетворити кожний урок на урок спілкування, мислення, де істина народжується в результаті пошуку, діалогу.

Складним для учнів допоміжної школи є застосування набутих знань у нових умовах. Саме тому ці вправи дуже важливі в навчанні розумово відсталих дітей. З практики роботи допоміжних шкіл і зі спеціальних досліджень відомо, що розумово відсталі учні часто, навіть правильно відтворюючи певні знання, не можуть їх практично використати, або, керуючись наявними знаннями у звичних умовах, у класі, зовсім не

користуються ними в інших умовах. Це зумовлено порушенням у них процесів абстрагування, узагальнення й конкретизації, недорозвиненням регульовальної функції мовлення, зниженням довільних основ діяльності, порушенням самоконтролю і критичності. Проте наявність серйозних порушень пізнавальної діяльності, хоч і значно утруднює формування в розумово відсталих дітей умінь користуватися набутими знаннями, не виключає досягнення позитивних результатів. Успіх визначається правильною організацією педагогічної роботи з навчання розумово відсталих учнів застосовувати знання. Найважливішою умовою такої роботи в усіх класах допоміжної школи, насамперед, є поєднання процесу засвоєння знань з їх використанням.

Для активізації пізнавальної активності дітей під час виконання самостійних завдань на уроці і протягом самопідготовки важливого значення набуває їх правильний підбір із забезпеченням достатньої різноманітності. Одноманітність завдань і способів організації роботи знижує активне ставлення учнів до навчання, посилює тенденцію до механічної, недостатньо усвідомленої діяльності. Тому їм необхідно давати роботи репродуктивного, пізнавально-пошукового (продуктивного) та творчого характеру.

Стимулювати активність пізнавальної діяльності дозволяють: нестандартні уроки з використанням новітніх технологій (урок-казка, урок-подорож, урок-КВК тощо), дидактичні ігри, цікаві завдання, творчі вправи, елементи інтерактивних технологій, творчі проблемні завдання, що забезпечують розвиток тих здібностей і якостей, які перебувають у стадії формування.

При вивченні нового матеріалу репродуктивні завдання необхідні для формування в розумово відсталих дітей впевненості у своїх можливостях самостійно виконати роботу, оскільки вони є доступними для даної категорії школярів і не вимагають активної продуктивної мисленнєвої діяльності. Та в міру розвитку в них пізнавальних здібностей потрібно все більше включати завдання, які вимагають самостійного пошуку, умовиводів, що дозволяли б

прийти до нових висновків, а також завдання, які потребують узагальнень, умінь оперувати знаннями, непрямого переносу їх у нові умови. Серед таких завдань – творчі вправи.

Однією з найважливіших умов успішного виконання творчих вправ є особливий тип спілкування вчителя та учня, за якого зберігається взаємна рівноправність і зацікавленість співрозмовників у поглядах, думках один одного. Якщо ж у класі психологічна ситуація визначатиметься авторитарним спілкуванням, творчі вправи втрачатимуть будь-яке значення.

Робота над творчими вправами здійснюється поетапно засобами дослідницьких, ігрових, творчо-прикладних дій, у ході яких відбувається розвиток та діалектичне поєднання операційного та образного процесу у вигляді ділової гри з елементами змагання, театральної дії. В основі ділової гри – з розподілом ролей, вибором стратегії поведінки, плануванням дій, – полягає продуктивне спілкування вчителя з учнями й останніх між собою. У процесі ж гри для кожного учня характерні певне напруження думки, вольових зусиль, вияв емоцій. Усе це допомагає дитині долати труднощі під час розв'язання певного творчого завдання, яке лежить в основі гри, підкріплює мотив досягнення й надихає на подальшу творчість.

Виконання різноманітних за змістом та формою творчих завдань, безперечно, є одним із дієвих способів формування та розвитку пізнавальної діяльності учнів.

Уже з першого класу доцільно починати виконувати творчі вправи. Починати треба з простих тренувальних вправ, поступово їх ускладнюючи. Вправи повинні бути простими, доступними і обов'язково зрозумілими для учнів. Перше завдання треба виконати разом з учнями: скласти перше слово, виділити звук у слові тощо.

Складність завдань залежить від рівня навчальних досягнень учнів, тому підбирається вчителем індивідуально для кожного учня і класу. Починати роботу треба з коротких простих слів (3–4 звуки), речень (3–4 слова), текстів, які складаються з 5–6 речень. Потім поступово

ускладнювати такі види роботи. Не слід підбирати дуже складні завдання, тому що діти з розумовою відсталістю швидко втрачають інтерес, не спроможні довго утримувати увагу на одному завданні. Завдання повинні бути короткими і цікавими. Не треба обтяжувати урок творчими завданнями.

Так, під час ознайомлення з буквами використовують такі вправи

1. Віршовані загадки.

Наприклад:

*Акула мама у панамі
читає казку в океані,
її допитливе маля
читає... (азбуку) щодня.*

2. Вправи «Склади нове слово».

а) Відгадайте загадки.

*– День і ніч я стукаю,
Всі дерева слухаю. (Дятел)*

*– Уночі гуляє,
А вдень спочиває,
Має круглі очі,
Бачить серед ночі. (Сова)*

*– У садочку понад тином
Я зробив йому хатину.
Він навколо обдивився,
Засміявся й оселився. (Шпак)*

Визначте перші звуки в словах. Придумайте нові слова на ці звуки.

Назвіть останні звуки в словах. Складіть з останніх звуків слово. (Лак).

б) Відкидаючи перший або останній звук, утворіть нове слово:

екран, опеньок, указка, Україна, умова, гриби, електрика.

в) Переставте букви, щоб вийшло нове слово:

Осел, лісок, курча, марка, кури, тіло, банка, рис, липа, нора.

У 1-2 класах творчі вправи в основному використовуються на рівні

слів, речень. Наприклад:

1. Вправа «Знайди відповідну схему».

Учитель подає на таблиці схеми речень:

— · — — · — — — — ·

Потім зачитує речення. Діти повинні знайти схему до кожного речення.

Пташки весело співають. Діти збирають весняні квіти. Весна прийшла.

Потім учні повинні самостійно придумати речення до поданих схем.

2. Вправа «Заміни одним словом».

Шкільна сумка –

Кімната для навчання –

Мамин батько –

Шкільний стіл –

3. Вправа «Складіть прислів'я».

Щоб пізнати людину, треба добрі діла.

Не одяг прикрашає людину, а не страшно нічого.

Хто не чинить лихого, тому з нею пуд солі з'їсти.

У 3–4 класах порівняно з такими вправами доцільно більше вводити вправ з текстом.

Велике значення для активізації пізнавальної діяльності дитини має розглядання сюжетних малюнків і складання розповіді за їх змістом. Ця діяльність дає змогу розширити знання розумово відсталих дітей про навколишній світ, розвивати їхнє зв'язне мовлення. Спостерігаючи події і вчинки персонажів, діти вчаться бачити взаємозалежність різноманітних явищ, установлювати часові, причинно-наслідкові зв'язки. Маючи різні за складністю серії малюнків, доцільно організовувати з дітьми цікаві заняття з елементами гри, змагання. Наприклад, кожний малюнок вмістити на окремій картці, запропонувати дітям з набору карток скласти оповідання, розклавши малюнки в певній послідовності.

Головне для вчителя – допомогти школяреві яскраво уявити те, про що

йдеться у творі, пережити події, що трапляються з персонажами, після чого запропонувати дитині стати самому «автором».

1. Вправа «Змінити початок оповідання».
2. Вправа «Придумати продовження оповідання».
3. Вправа «Самостійно скласти оповідання чи казку».
4. Вправа «Продовжити закінчене оповідання».
5. Вправа «Які пригоди з героями могли б статися».

У процесі виконання таких навчальних завдань поглиблюється інтерес до практичних занять на уроці та поступово переходить в інтерес до інтелектуальної роботи, потрібної для їх виконання, тобто до самого змісту пізнавальної діяльності.

Упровадження творчих вправ у навчальну діяльність розумово відсталих учнів створює комфортні умови навчання, за яких кожен учень відчуває свій успіх, інтелектуальну спроможність. Саме така організація навчання дозволяє максимально активізувати мислення дітей до різноманітних видів роботи.

Найкращий шлях у роботі з такими учнями – допомогти подолати почуття невпевненості в собі, показати їм, що вони можуть досягти значно вищих результатів, необхідно разом з учнями виявити причину невдач, показати засоби їх попередження в майбутньому. Учитель повинен постійно підтримувати дитину, навіть у незначних її перемогах; успіхи, досягнуті школярем, підвищують його активність у навчальну діяльності, формують самостійність мислення і пізнавальний інтерес.

Слід також залучати дітей до відгадування та складання загадок, які розвивають дитячу творчість та відображають ті відкриття, що учні зробили самостійно. Використання вправ розвивального характеру сприяє оволодінню учнями вмінням міркувати. Це різні завдання, запитання, що привчають учнів установлювати послідовність подій, явищ, їх взаємозалежність. Дуже корисним для розвитку вміння міркувати є залучення дітей до відгадування ребусів, кросвордів та складання власних.

Використовувати творчі вправи доцільно на всіх етапах уроку. На етапі актуалізації опорних знань доцільно використовувати вправи, які б допомогли зосередити, налаштувати на робочий лад. Це можуть бути невеликі завдання зі словом, реченням.

1. Вправа «Утворіть і запишіть слова».

Ро, со, ка; ко, ло, мо; со, ка, роч; ча, шеч, ка.

2. Вправа «Виділити зайве слово».

Прочитати слова. Які з них «зайві»? До групи слів добрати загальну назву. Визначити, до яких слів вони відносяться. (Назв предметів).

Клен, горобчик, горобина, липа.

Черевички, спідниця, чоботи, туфлі.

Чайник, чашка, склянка, хліб, ложка.

На етапі формування вмінь і навичок можна використовувати такі вправи:

1. Вправа «Дати відповідь на запитання що це?» Визначити частину мови.

Довгий, кольоровий, вишитий...

Руда, прутка, хитра...

Червоне, соковите, смачне...

2. Вправа «Вставити пропущені слова». Визначити частину мови, обґрунтувати відповідь.

Зима засипала все ...

... холодно, мало корму.

... підгодовують крилатих ...

(Діти, птахам, снігом, друзів).

На етапі закріплення знань доцільно використати такі вправи:

1. Вправа «Знайди сховане слово». Поясни, як воно пов'язане з темою нашого уроку.

а) Перший склад слова *бетон*, другий – слова *вересень*, і третій – слова *ваза*.

б) Перші склади слів *червень* і *гора*, другий склад – слова *новий*.

в) Перші склади слів – *черемха*, *редиска*, *вигін*, *кипіти*.

2. Вправа «Прочитайте за аналогією».

Якщо усмішка = 1234567, то

21345 – ? 3167 – ? 64567 – ? 243 – ? 513 – ?

Отже, кожен учитель, який працює з дітьми з легким ступенем розумової відсталості, повинен під час проведення уроку створювати таке інтелектуальне підґрунтя, яке б сприяло формуванню стійких пізнавальних інтересів, прагненню до засвоєння знань у школярів, вихованню творчої особистості. При систематичному використанні і правильній організації, творчі вправи спонукають дитину до активної пізнавальної діяльності; заохочують до роздумів, уважного ставлення до мовленого слова, виконання нестандартних завдань; розвивають інтерес до мови як навчального предмета; пробуджують віру у власні сили і творчі можливості.

Література:

1. Выготский Л.С. Собрание сочинений: В 6-ти т. – М.: Педагогика, 1984. – Т.5. – 369 с.
2. Психологічна енциклопедія / Автор – упорядник О. М. Степанов. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с.
3. Синьов В. М., Матвєєва М. П., Хохліна О. П. Психологія розумово відсталості дитини : Підручник / В. М. Синьов, М. П. Матвєєва, О.П. Хохліна. – К. : Знання, 2008. – 359 с.
4. <http://uk.wikipedia.org/wiki>